

^ Ehitismälestisena riigi kaitse all, korduvalt ümber ehitatud Laurentsiuse kirik on algselt püstitatud 13. sajandi lõpus, torn lisati 1760. Suurim ümberehitamine toimus 1889–1890 arhitekt Friedrich Axel von Howeni kavandi järgi. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

ALEVITE PÄRLEID

KUUSALU – IDA-HARJUMAA KESKUS

Heiki Pärdi

FOTOD: AUTORI KOGU

Tsistertslaste ehitatud keskaegse Laurentsiuse kiriku ümber kujunes Kuusallu aegapidi kirikumõisa hoonekogum (karjakastell, saun-pesuköök, ait, rehi ja leerimaja), kolmveerand versta jagu eemal asus Kiriku ehk Nõmme kõrts. 1889 asutati siia apteek (praegune aadress Kuusalu tee 5), 1895 üks vanemaid tänapäevani säilinud elu- ja ärihooneid (Keskväljak 6, nn tislari maja), mille ehitas tislari Härm, 1896 sai valmis apteegi vastas asuv arstimaja, mis lammutati 2016 ning asemele kerkis Grossi toidupood. Aleviku kasvamine hoogustus 20. sajandi alguses. 1905 ehitati otse vana Nõmme kõrtsi vastu üle tee oma maja karskusselts Seeme. Selle omandas hiljem kohalik põllumeeste selts, lisades hoonele suure saaliga uue tiiva. Maja on sellest ajast kuni tänase päevani kasutusel Kuusalu rahvamajana. Sinna ümbrusesse, aleviku idaossa, Kiiu mõisa maale, hakkas nüüd kerkima järjest

uusi elumaju. Üks esimesi oli ehitusmeister Gustav Tomsoni maja (Kursi tee 2), mis sai valmis 1909, selle kõrvale ehitas 1911 oma maja teine ehitusmeister, Eduard Anton. 1912 ehitas veidi eemale (Soodla tee 2) oma elumaja pottsepp Ploompuu.

Koos noore Eesti riigiga arenes ja kasvas 1920.–1930. aastail ka Kuusalu, milleks lõi eeldused mõisamaade riigistamine ja uute ehituskruntide väljamõõtmine. Esimese eestiaegse elumaja ehitasid 1921 alevi peatänavaks kujunenud Kuusalu tee äärde Juuli Zepov ja tema mees, ehitusmeister Adu Võeras, samasse üle tee ehitas 1923 hoopis esinduslikuma kahekordse maja endale fotograaf August Känd. Mõlemad majad on ka praegu alles, ent päris põhjalikult ümberehitatuna. Eriti hoogsaks ehitamiseks läks 1920. aastate teisel poolel, mil lisaks Kiiu mõisa alal väljamõõdetud kruntidele anti hulk krunte välja ka

> Kirikumõisa hoone on ehitatud 1792–1798. Natsionaliseeriti 1940, siia asus Kuusalu jaoskonna rahvakohus, kirikupoolses osas olid õpetaja eluruumid. Majas on olnud raamatukogu, koduloomuuseum, veterinaarjaoskond, osa ruume oli välja üüritud korteriteks. 1990. aastast on hoone koguduse valduses. Põles 2014, taastati 2018. Ehitismälestis. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

< Äärmiselt kireva elulooga köstrimaja on ehitatud 1828.–1831. aastail. 1940 kommunistliku võimu poolt natsionaliseeritud majja pandi 1941 sisse hobulaenutuspunkt, 1950. aastail asus siin Kuusalu remonditehase lastepäevakodu, 1960. aastail tehase vulkaniseerimistsehh, praegu noortekeskus. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

< Kuulsa suguseltsi ühe haru esindajate Christoph von Benckendorffi (1749–1823) ja tema naise Anna Juliane (1746–1797) hauakabel on ehitatud 19. sajandi alguspoolel. Ehitismälestis. (Foto: Heiki Pärdi, 2022)

aleviku läänepoolses osas, kirikumõisa maal. Nõnda tekkisid näiteks Metsa, Männi ja Rahu tänavad. Tolleaegseist tähelepanuväärsemaist majadest ehitas ärimees Adam Ithal endale keskväljaku äärde mansardkatusega stiilse elamu, mille projekti autor pärimuse järgi olevat siitkandist pärit noor arhitekt, tollal veel Tallinna Tehnikumi üliõpilane Erika Volberg (Nõva). On üks teinegi maja Kuusalus, mis võib olla ehitatud sama projekti järgi – kellassepp Johannes Uusi elamu peatänav ääres. 1930. aastaid märgib Kuusalu arhitektuuriloos uus moodne vennastekoguduse palvemaja (1935), mille projekteerisid varemgi koostööd teinud arhitektid, omakandimees August Volberg ja Edgar Velbri. Samal ajal kujundati aleviku südameks välja keskväljak, kus asus hulk ärisid, rahvamaja, postiagentuur ja raamatukogu.

> Nõmme kõrtsi on vanal Vene sõjaväekaardil (1803) nimetatud Kiriku kõrtsiks. Korduvalt ümber ehitatud ja erineval otstarbel kasutatud hoone. (Foto: Heiki Pärdi, 2018)

< Ilmselt aleviku kõige vanema elumaja (Keskväljak 6) ehitas 1895 tislter Härm. Maja tuntakse alates 1920. aastast Maksim Ithal, kes avas siin koloniaalkaupluse. Nõukogude ajal oli siin pikka aega Harju Tarbijate Kooperatiivi tööstuskaupade kauplus, praegu elamu. (Foto: Heiki Pärdi, 2018)

Nõukogude ajal algas vilkam ehitustegevus 1950. aastate keskel, kui alevikku toodi üle kohalik masina-traktori-jaam (MTJ). 1955 ehitas MTJ uue suure remonditöökoja, veetorni, katlamaja ja elektrijõujaama. Paar aastat hiljem (1957) lisandus kolm oma aja kohta moodsat keskkütte ja veevargiga kortermaja. Masina-traktori-jaamade kaotamise järel asutati mõne aasta pärast Kuusallu remonditehas, millest sai aleviku peamine töoandja ja arengu suunaja. Aleviku lääneossa kerkis 1970.–1980. aastail lisaks tehase senistele ehitistele veel hea hulk suuri kortermaju. Eraldi väikese asumi moodustasid 1960. aastate algul aleviku serva Narva maantee äärde ehitatud kolm stiilset kortermaja (arhitekt Mall Krigul) Kuusallu teemeistri jaoskonna töötajatele ja pereelamu teemeistritele. 1960. aastail võttis hoogu ka eramajade ehitamine, nii peatänava äärde

> 1905 karskusseltsi Seeme ehitatud hoone läks hiljem põllumeeste seltsi kätte, kes tegi sellele 1932 saaliga juurdeehitise. Praegu Kuusallu rahvamaja. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

> Kohaliku ärimehed Adam Ithali stiilne elamu Keskväljaku ääres (nr 8) olevat perepärimisel ehitatud 1927 siitkandist pärit noore arhitektuuritudengi Erika Volbergi (Nõva) projekti järgi. Nõukogude ajal oli siin 1950. aastail lühemat aega kohaliku masina-traktori-jaama (MTJ) kontor. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

> Aleviku ühe vanema elumaja Kursi tee 2 ehitas 1909 endale ehitusmeister Gustav Tomson. (Foto: Heiki Pärdi, 2019)

< Kuusallu esimene kahekordse elumaja ehitas 1923 kohalik fotograaf August Känd, kes seadis maja teisel korrusel sisse ka korraliku ateljee. Esimesel korrusel oli 6 tuba ja 2 kööki, teisel 7 tuba, eeskoda ja sahv. Maja idapoolses otsas oli Kännu koloniaalkauplus, teises otsas rendiruumid, kus peeti teemaja. Känd oli hobiaednik, maja ees oli ehisaed mitmete uhkete hekkide ja teeradadega. Praegu lillekauplus-elamu. (Foto: Heiki Pärdi, 2012)

› Ehitusmeister Adam Abergi maja (1930, Männi 1) oli aleviku esimesi kirikumõisa maa peale ehitatud elumaju. (Foto: Heiki Pärdi, 2018)

‹ Kellassepp Johannes Uusi suur esinduslik elamu (Kuusalu tee 11) meenutab välimuselt Erika Volbergi projekti järgi mõni aasta varem ehitatud Adam Ithali maja keskväljaku ääres. Hilisemate ümberehituste käigus on hoone oma algsest välimusest üksjagu kaotanud. (Foto: Heiki Pärdi, 2018)

‹ Kuusalu tee 17 asuv mansardkorrusega esinduslik elumaja, mis on algset välimust aja jooksul kaotanud: puudub rõdu ja uks katuseärkli eest ning esimese korruse uksi ja aknaid ümbritsenud tellistest ehisvööd on üle krohvitud. (Foto: Heiki Pärdi, 2019)

‹ Peatänavä-äärne esinduslik terrassitkrohvitud elumaja (1959, Kuusalu tee 9) on väga sarnane arhitekt August Volbergi venna Arnoldi elamuga Tallinnas Maarjamäel (1948) ja Endel Jalaka majaga Kuusalus. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

kui mujale. Nende hulgas on muuseas vähemalt paar elamut, mis väga sarnanevad arhitekt August Volbergi poolt oma vennale Arnoldile 1948. aastal Tallinnasse Maarjamäele projekteeritud majaga. Tugevalt kujundasid alevi üldilmet 1972. aastal peatänavä äärde ehitatud suur esinduslik Loksa Tarbijate Kooperatiivi kaubamaja (arhitekt Koidu Lassmann, praegu tublisti ümber ehitatud) ning 1973. aastal avatud teenindusmaja. 1978 püstitati samasse lähedale tollasele külanõukogule päris stiilne hoone, kuhu toodi üle ka telefonikeskjaam ja sidejaoskond. Taasiseseisvunud Eestis on alevikku ehitatud hulga uute eramute kõrval ka suuremaid avalikke hooneid, nagu Grossi toidukauplus (2017) ning moodne sotsiaalmaja (2020).

PS. 1. jaanuaril 2020 elas Kuusalu alevikus 1079 inimest.

Eraldi tänan lahke abi eest kohaliku ajaloo pühendunud uurijat Sven-Olav Paavelit.

› Vennastekoguduse vana lammutatud palvemaja asemele ehitati 1935 omakandimehe August Volbergi ja Edgar Velbri ühistööna uus moodne hoone. 1961 maja võõrandati ning siia tehti spordisaal ja mööbliladu, nüüd kogudusele tagastatud. (Foto: Heiki Pärdi, 2018)

< Uus kirikla ehitati 1968–1973. Selle kõrval on ehitismälestisena riigi kaitse all olev raamihoone (19. sajand). (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

KASUTATUD MATERJALE

Ehitisregister: ehr.ee/app/otsing

Muinsuskaitseamet: register.muinas.ee.

Sven-Olav Paavel. Kuusalu alevik vanadel ja uutel fotodel. Laurensiuse Selts, 2020.

> Teine maja Kuusalus (Kuusalu tee 28), mis väga sarnaneb August Volbergi venna majaga Tallinnas Maarjamäel (1948). Selle ehitas 1961 endale kohalik mees Endel Jalakas. (Foto: Heiki Pärdi, 2017)

< Kuusalu Teedejaoskonna töötajatele ehitati arhitekt Mall Kriguli projekti (1957) järgi 1962 kolm ühesugust väikest korterelamut (Teemeistri 7, 9, 11). (Foto: Heiki Pärdi, 2022)

> Kiriku vastas üle tee asuv peremaja (1964, Kuusalu tee 30) on ehitatud tüüpprojekti E-23 järgi, mis oli ostetud kahe rubla eest. Maja esimesel korrusel on kaks tuba, köök, sahv, käimla, esik, garaaž ja tuulekoda; teisel korrusel kolm tuba. Hoone on säilinud ehedana, välja arvatud aknad, mille püstjas raamijaotus on asendatud ühe täisruuduga. (Foto: Heiki Pärdi, 2021)

< Eeskujulikult korras väiksem 1950.–1960. aastate tüüpprojekti järgi ehitatud elumaja Laane 2. (Foto: Heiki Pärdi, 2018)

> 1970. aastate lõpus ehitatud hoones asusid algselt külanõukogu kontor, sidejaoskond ja telefonikeskjaam. Praegu tegutseb siin Kuusalu Kunstide Kool. (Foto: Heiki Pärdi, 2019)

< Keskväljaku äärde 2020 ehitatud kümne korteriga sotsiaalmaja on viimase aja suuremaid ja moodsamaid elamuid alevikus (Projekt Kuubis OÜ). (Foto: Heiki Pärdi, 2022)

